

Krizna tranzicija (ali postmodernizacija), kriminaliteta in strukturno nasilje - kriminološki vidik

Zoran Kanduč*

»Sram me je povedati, kakšno plačo imam. Če stegnem roko na cesti, bom dobila prav toliko. Vsi smo živčni, pritiskajo na nas, nihče nam ne odgovarja na vprašanja, grozijo nam 'če vam, kaj ne paše, vzemite knjižico'. Počutimo se kot v taborišču, odnos nekaterih šefov je gestapovski. Ljudje si ne upajo ne bolniško, ker bi se preveč poznalo pri plači. Ko imamo sestanke, nas tako 'nafutrajjo', da nimaš kaj odgovoriti. [...] In naši otroci! Naj zaradi kapitalistov ostanejo neizobraženi! Gorenjevi delavci nimamo denarja, da bi jih šolali. Koliko joka je zaradi tega! Šefov ni bilo med nas, ko so delili dobičke, znali pa so priti in nam povedati, da se bo zmanjšala plača, ko se je začela kriza« (izjave delavk Gorenja; povzeto po Strgar 2009: 2).

Beseda »tranzicija« označuje prehod iz »socialističnega« sistema v tržno kapitalistično socialno formacijo (v širšem pomenu pa tudi demokratizacijo nesocialističnih režimov, npr. v Južni Afriki in v nekdanjih latinskoameriških diktaturah). Ta oznaka pa se neredko nanaša tudi na preobrazbo modernih/industrijskih kapitalističnih družb, tj. na kompleksne procese, ki jih – v pomanjkanju bolj domiselne oznake – opisuje pridevnik »postmoderni«. Članek namenja osrednjo pozornost tukajšnjim po-socialističnim preoblikovanjem (institucij in ljudi), ki jih je mogoče (vsaj retrospektivno in deloma metaforično) interpretirati tudi kolektivno in predvsem večplastno (samo)sankcioniranje revolucionarnega in »totalitarnega« Zla. V kriminološki perspektivi se tranzicija sicer največkrat kaže kot zgodovinsko obdobje, v katerem je prišlo do občutnega povečanja kriminalnega (in nasploh nezakonitega) vedenja (zlasti bolj ali manj »konvencionalnih« – oziroma »družbeno normalnih« – akterjev), po drugi strani pa je za ta hektični čas značilna tudi napredujoča kriza kazenskoppravnega sistema (ki, kot je videti, vse bolj drsi v nekakšno »prosto lebdeče« stanje, brez jasne »delovne filozofije« ter trdne opore v družbeni kulturno-moralni vrednotni »substanci« in z njo povezanimi neformalnimi kontrolnimi dejavnostmi). Vseeno pa se ob ukvarjanju s kriminaliteto (in seveda z znatno oslabljenimi mehanizmi formalnega nadzorstva) ne sme prezreti dejstva, da je za tranzicijsko družbo še dosti bolj pomembno zaostrovanje »strukturnega nasilja«, namreč pojavov, kot so ekstenzivna in intenzivna ekspanzija delovnih obremenitev; zastraševanje, izsiljevanje in izkoriščanje prodajalcev »delovne sile«, družbenoekonomska negotovost (ali ne-varnost), različne oblike legaliziranih in (ideološko ali propagandno) normaliziranih kraj ali prevar, krivična ali etično nevdržna (re)distribucija gmotnega bogastva in dohodkov, medijsko (in neredko tudi šolsko) spodbujanje »stupidnosti«, krčenje »sfere javnosti« (in tudi »sfere zasebnosti«) ...

Ključne besede: družbeno-ekonomska tranzicija, dežele v tranziciji, po-socialistične družbe, kapitalizem, kriminaliteta, nezakonito vedenje, kazensko pravosodje, strukturno nasilje

UDK: 316.32 : 316.624 + 343.3/.7

1 Uvodne opazke (o prehodu iz krize »socializma« v krizni kapitalizem)

Nekoč (pravzaprav še pred nedavnim) je bilo dramatično obdobje, na katero se je lepila – pomensko sicer dokaj megle- na, vrednostno pa nevtralna (celo povsem nedolžna) – oznaka »tranzicija«. Da, to je bil res relativno kratek, a vseeno vro- čičen čas družbenopolitičnih sprememb, ki so bile vsekakor precej korenite in predvsem neverjetno nagle (za nameček pa

so bile realizirane in – kar je vsaj na prvi pogled še posebej ne- navadno – v glavnem tudi sprejete kot nekaj scela samoumev- nega). Ali si ga še zmoremo priklicati v spomin? Hm, bržkone bi bilo bolj umestno vprašanje, ali je sploh mogoče pozabiti čustveno nadvse intenzivno obdobje, v katerem se je domala vsakodnevno ustvarjala, dogajala in pisala zgodovina z veliko začetnico (obetavno ali zlovesčjo?). No, celo te možnosti kaj- pak ne kaže *a priori* izključiti (še zlasti, če upoštevamo vrto- glavlo pospešenost »postmodernega« življenjskega ritma in nepopustljivo medijsko priklenjenost na »večno sedanost«, vendar pa nas na turbulentni tranzicijski čas – oziroma na njegove ključne sistemske, institucionalne, vrednotne, norma- tivne in materialne »pridobitve« ter ne nazadnje na človeške

* Zoran Kanduč, izredni profesor za kriminologijo, znanstveni svet- nik na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Poljanski na- sip 2, Ljubljana.

(oziroma osebnostne) »odboje« – skoraj na vsakem koraku neizprosno opominja že kar »trda« realnost kapitalistične družbene in kulturne ureditve, ki so jo (ne)posredno proizvedle razne posocialistične preobrazbe, imitacije, mutacije, amputacije, lustracije, adaptacije, asimilacije in integracije. V tem pogledu tranzicija seveda ni zgolj (pol)preteklost družb, ki so se izvile iz primeža »komunističnih« ali birokratsko-avtoritarnih (oziroma »totalitarnih«,¹ »nedemokratičnih« ali »nesvobodnih«²) sistemov, ampak je tudi (in celo predvsem) »naša« vsakokratna sedanost (ki bo po vsej verjetnosti zasedla še »lep« odmerek prihodnosti). Klub temu pa je beseda »tranzicija« domala čez noč izpuhtela iz prevladujoče jezikove rabe. V marsičem jo je nadomestila druga, za uho in oko neprimerno neprijetnejša označitev, in sicer »kriza«, ki pa v primerjavi s »tranzicijo« (namreč prehoda »socialističnih« ureditev v »tržno gospodarstvo«) očitno ni prostorsko omejen pojav (kriza je namreč globalna, tj. izvira iz strukturnih protislovij kapitalističnega zgodovinskega sistema³).

Za začetek le še eno vprašanje: ali se morda še spomnimo, da je bila tukajšnja »tranzicija« kar nekaj časa ponosno ovrednotena kot »zgodba o uspehu«? Ha, tudi v tem primeru so lahko morebitnim pozabljevcem v (mnemotehnično) pomoč čutno dovolj nazorne reference te sicer izrazito samovšečne

besedne zveze, npr. skoraj nepregledne trume novih avtomobilov (nemara najbolj v oči bijočih – ali morda bolj »srca trgajočih«? – simbolov individualne uspešnosti) ter njihovi družbenozgodovinsko neizbežni spremljevalci (in spodbujevalci), namreč prostrana parkirišča, garažni prostori in hitre ceste (iz sočutne uvidevnosti moramo vsaj tu odmisлити prometne »nesreče« oziroma mnogovrstne oblike »davka«, ki ga neusmiljeno, a vendar z bolečo – ali nemara bolj z groteskno? – predvidljivostjo zahteva kolektivna »zasvojenost« z avtomobilizmom). A to kajpada še zdaleč ni vse. Zgovorni opomniki tranzicijske uspešnosti so, recimo, tudi prenovljene fasade (in – vsaj za nezaželene opazovalce res nekoliko težje opazne – notranjosti) javnih in zasebnih objektov, neubranljiva poplava vsakovrstnega (predvsem uvoženega) blaga, množenje novih in novih potrošniških »katedral« (namreč trgovskih in zabaviščnih prizorišč, kjer lahko »sproščeni« nakupovalci uresničijo malone sleherno željo ali kaprico), kipenje »svobodnih« (oziroma od »enoumne« državne cenzure osvobojenih⁴) medijev ... Čeravno torej nikakor ne manjka tovrstnih zgledov (ki kajpak kažejo tudi na to, da je pionirsko obdobje zanosnega »prehajanja v kapitalizem« v marsičem – vedenjsko, čustveno in domišljijško – osredotočeno predvsem na komercialne »dobre«, predvsem na dobrino vseh dobrin, tj. na denar), pa je vsaj z aktualne perspektive govorenje o »uspešnosti« tranzicijskih transformacij vendarle slišati nekako cinično.

Aktualna (zdaj bojda že potranzijska) družbena konstelacija je namreč vse prej kakor roznata (in to celo kljub nespornemu dejstvu, da izredno obsežen del tukajšnjega prebivalstva še vedno uživa – relativno in absolutno – zelo visoko raven gnotne blaginje). Pomislimo samo na propadanje (in preračunljivo uničevanje) podjetij, brezposelnost, gomazee množstvo izrazito slabo plačanih (in zatorej tudi neuglednih) služb, povečevanje odvečnega prebivalstva (oziroma »odpadlih« ljudi, ki jih družbenoekonomski »stroj« ne potrebuje več v vlogi »surovine« za svojo reprodukcijo), nesramno izkoriščanje in izsiljevanje zaposlenih »srečnežev« (prodajalcev delovne sile, ki imajo čast in privilegij služiti temu ali onemu »delodajalcu«), stopnjevanje zahtev po čim višji (po možno-

¹ Na račun »realnega« socializma je nedvomno mogoče nasloviti kopico teoretsko utemeljenih kritičnih sodb, nikakor pa mu ne moremo očitati, da je bil »totalitaren« (prim. Negri in Hardt 2003: 228–230). Ta pridevnik – ki ga sicer rutinsko uporablja protikomunistična propaganda (katere glavna naloga je zagovarjanje kapitalizma) – se namreč dosti bolj prilega kapitalističnemu (»samosmotrnemu« in »brezsubjektnemu«) sistemu, ki teži k temu, da celoto družbenega in človeškega življenja (tj. posameznikov čas, energijo, potrebe, želje in delovne zmožnosti) podredi strukturnim imperativom blagovne/heteronomne produkcije in potrošnje. Še drugače rečeno: gre za zahtevo, da se družba (in čedalje bolj tudi »narava«) popolnoma prelevi v privesek tržnega gospodarstva, ki mu vlada načelo neskončne in konkurenčne akumulacije kapitala. Prim. Kurz 2000: 111.

² Demokracija in svoboda vsekakor tudi v zahodnih državah nista (bili) na ravno zavidljivi ravni. Ne pozabimo namreč, da posameznik večino svojega budnega časa preživi v delovnih okoljih, ki so vse prej kakor svobodna in demokratična. Še več, tudi politična »participacija« je v zahodnih demokracijah bolj ali manj komična farsa oziroma oglaševalski logiki podrejen »spektakel« (realno politično moč imajo najbogatejši sloji, ki pa se temu »blagoslovu« gotovo ne nameravajo odreči tako prostodušno, kakor je to storila partijska »avantgarda« v propadlih »kraljestvih« realnega socializma). Po drugi strani pa je treba upoštevati, da tudi socialistična oblast ni bila (in niti ni hotela biti) imuna do posebno sodobne demokracizacije, tj. do zahtev »navadnih« ljudi po temeljni družbenoekonomski varnosti (vključno z dostopom do izobraževalnih, kulturnih in zdravstvenih storitev). Prim. Wallerstein 1999: 17–18.

³ Prim. Wallerstein 1999: 35–48.

⁴ Medijska »emancipacija« je dejansko precej omejena. Razlog je na dlani. Mediji so preprosto nepogrešljiv dejavnik »aktivnega« družbenega nadzora, zato je nemogoče pričakovati, da bi se nosilci politične in ekonomske moči *sua sponte* odrekli (objektivnim in subjektivnim) možnostim vplivanja na tovrstno »proizvodno javnega mnenja« (Chomsky). (Za nameček pa tudi v vrstah medijskega proletariata ne manjka posameznikov, ki se rade volje in brez vsakršnega pomisleka postavijo v službo tega ali onega »botra«, »mentorja« ali pač »šefa, ki ti reže kruh«.) A to ni vse. Ključni novodobni »cenzorji« so pravzaprav oglaševalci (oziroma tekmovanje medijev za čim večji tržni delež). Zdi se, da bi šele odprava te »cenzure« preprečila ali vsaj omilila naglo napredujoče padanje kakovosti izdelkov zasebne in »javne« medijske industrije.

sti maksimalni funkcionalnosti in učinkovitosti človeškega »materiala«, vrtoglavo zadolženost (države, občin, podjetij in zasebnikov), nezadržan razkroj pravno-politične, ekonomske in kulturne suverenosti v zatohlih labirintih evroatlantskih in vatikanskih »integracij«, srhljivo nalezljiv »duh stupidnosti« (ki je pravzaprav prevladujoča vsebina postmoderne kulture), ki ga z zavidljivo uspešnostjo (po)ustvarjajo »lahkotni« mediji, malone povsod navzoča ekonomska propaganda in šolski aparati, ne nazadnje pa seveda tudi sami odjemalci tovrstnih »proizvodov« (čeravno bržkone večinoma nevede in nehote) ... Zdi se, da prihodnost čedalje manj deluje kot obluba nečesa (kolektivno in individualno) dobrega (in zatorej tudi kot vrelec dolgoročne motivacije ali opora daljnosežne eksistencialne usmeritve), saj je dosti bolj dojeta kot mrakobna abstrakcija (o kateri je menda najbolje »ne razmišljati«), ki jo naseljujejo predvsem negotovosti, groznje in nevarnosti. Tako pravzaprav sploh ne preseneča družbeno-psihološko (oziroma emocionalno) stanje, ki ga označujejo s tesnobo podkleteni in prepojeni strahovi (npr. v zvezi z zaposlitvijo, padcem v sramotno revščino, mučnim znižanjem gmotnega standarda, bolečim porazom v neskončni tekmi za pridobitev in ohranitev zaželenega ali vsaj še sprejemljivega socialnega statusa, najrazličnejšimi varnostnimi tveganji in neizogibnim, a vendarle čedalje bolj zoprnim staranjem), hitro – in vsekakor neprimerno hitreje kakor »gospodarstvo« – rastoče nezaupanje (do soljudi nasploh, še posebej pa do novonastajajočih družbenih elit ter ključnih institucij in človeških utelešenj demokratično oblikovane države, npr. do strank in njihovih veljakov, vlade in izvršilnega ali upravnega aparata, parlamenta, pravosodnega sistema in lokalnih oblastnikov, ne nazadnje pa tudi do osrednjih dejavnikov »civilne« družbe), razočaranost nad »divjim«, »nečloveškim«, »kavbojskim«, »gangsterskim« ali »nebrzdanim« kapitalizmom (kar seveda logično predpostavlja izhodiščno očaranost ali nemara kar začaranost s tem ekonomskim sistemom), izredno razprostranjeno nezadovoljstvo (ki se na prvi pogled nanaša predvsem na plače – ki zaostajajo za pregretimi nakupovalnimi ambicijami, ki so domala vselej neprimerne v primerjavi s »primerljivimi drugimi« ali pa so že celo do te mere skromne, da z njimi ni več mogoče pokrivati niti tekočih življenjskih stroškov –, v zakulisju pa ga vendarle vztrajno in izdatno hranijo tudi podganji spopadi, bolj ali manj sistematično poniževanje, slabe razmere in strupeni odnosi na delovnih mestih), cinizem, apatičnost, gnev (npr. do najbolj v oči bijočih primerkov tranzicijske uspešnosti ali pač tatinske in prevarantske »iznajdljivosti«), skrušena vdanost v usodo (»tako pač je«), sovražnost do priročnih »grešnih kozlov«, prezir do najočitnejših »luzerjev« ... Toda grmada tovrstnih negativnih čustev morda sploh ni osrednji psihološki problem (ne pozabimo namreč, da je bolj ali manj stalno nezadovoljstvo – ki ga nenehno proizvaja in podžiga oglaševanje porabniškega blaga – v bistvu nepogrešljivo emocionalno gorivo⁵

za kapitalistični *perpetuum mobile*). Videti je namreč, da se postmoderni/tranzicijski socialni »atomi« spoprijemajo še s precej hujšo zagato, in sicer z vselej nadležnim vprašanjem življenjskega »smisla«,⁶ kar je – vsaj v sodobnem kulturnem ozračju – pogosto najtesneje povezano z nemožnostjo ustvarjati samega sebe kot subjekt *stricto sensu* (hlastava gonja in mrzlično »povpraševanje« po vsakovrstnih imaginarnih »identitetah« je verjetno najotipljivejši kazalnik – v precejšnji meri objektivno in strukturno vsiljenih – omejitev posameznikovega avtonomnega samodoločanja⁷).

Seveda je mogoče trditi (sploh če drži ljudska modrost, da »beseda ni konj«), da je tudi zdajšnje stanje zgolj »prehodno«, tj. bistveno zaznamovano s svetovno krizo kapitalizma, ki je tako rekoč od zunaj (ali od zgoraj) udarila po »naši« – baje nič hudega sluteči in z najboljšimi mogočimi nameni zamišljeni – »zgodbi o uspehu«. Skratka: prej ali slej bo najbrž konec tudi te »krizne tranzicije«, gospodarstvo bo spet raslo, vzporedno z njim pa se bodo povečale naše ljube plače (in morda odprla tudi nova, res nekoliko manj ljuba delovna mesta), ki bodo še dodatno izboljšale splošno in posamično gmotno blaginjo, zakaj kapitalizem je osupljivo trdoživ sistem, ki se mu posreči vedno znova vstati od mrtvih in celo navdušiti svoje predane/prodane podanike. Do takrat pa bo – hočeš ali nečeš – treba potrpeti, stisniti zobe in pasove, strpno sprejeti neprijjubljene, vendar brezpogojno nujne »reforme« in po možnosti tako ali drugače preživeti (ter tolažiti utrujeno, zmedeno in preplašeno dušo s »pozitivnimi« mislimi, še dosegljivimi užitki, medijskimi simulacijami ali fantazijskimi uprizoritvami nakupovalno-porabniških radosti). Toda pozor! Ne glede na kategorične imperATIVE,

⁵ »Sodobni potrošniški kapitalizem bo cvetel, dokler bodo želje ljudi presežale to, kar imajo. Za reprodukcijo sistema je zato ključnega pomena, da so posamezniki nenehno nezadovoljni s tem, kar imajo. Te ironije nikakor ne smemo spregledati: če je gospodarska rast proces, ki je namenjen zadovoljevanju potreb ljudi, tako da bi postali srečnejši – in ekonomija je opredeljena kot proučevanje tega, kako redke vire najbolje uporabiti za maksimiranje blaginje – je gospodarsko rast dejansko moč vzdrževati, le dokler so ljudje nezadovoljni. Gospodarska rast ne ustvarja srečnosti, nasprotno, nesrečnost vzdržuje gospodarsko rast. Zato je treba nenehno vzbujati nelagodje, če hočemo, da sodobni potrošniški kapitalizem preživi. To pojasnjuje nepogrešljivo vlogo oglaševalske industrije« (Hamilton 2007: 77).

⁶ Prim. Gorz 1999: 136–147.

⁷ Bauman ocenjuje, da imajo »člani utekočinjene moderne družbe« dokaj pičle možnosti za »resnično samodoločanje« (oziroma »samouveljavljanje«), tj. za avtonomno preobrazbo iz posameznika *de iure* v posameznika *de facto*: »Posameznik *de iure* se ne more spremeniti v posameznika *de facto*, ne da bi najprej postal državljani. Ni avtonomnih posameznikov brez avtonomne družbe in avtonomna družba zahteva preiščeno in stalno preiščevano samovzpostavljajanje, nekaj, kar je lahko le skupen dosežek njenih članov« (2002: 53).

ki jih pred nas surovo postavljajo »globalizacija«,⁸ »globalnost«, »Evropa« in morda še druge podobne »prikazni«, ki so videti kot nekakšna zloslutna »usoda« (onkraj sleherne politične in družbene kontrole⁹), vseeno ni mogoče povsem prezreti raznih »sil kontinuitete«, ki povezujejo aktualno stanje z osrednjimi tranzicijskimi procesi oziroma političnimi ukrepi – storitvami in opustitvami –, ki so jih sprožili in omogočili (pogosto z odobravanjem ali vsaj ne premočnim nasprotovanjem »javnosti«). Če precej poenostavimo: aktualni krizi vsekakor ni mogoče pripisati zapletenih pojavov, kot so, denimo, hladnokrvna likvidacija družbene lastnine (z denacionalizacijo, privatizacijo in drugimi – bodisi zakonitimi bodisi nezakonitimi – oblikami plenjenja) in delavskega samoupravljanja, referendumsko vključitev v misteriozno družino z bogato teroristično dediščino¹⁰ (nadgrajeno s številnimi kršitvami mednarodnega prava

in vojnimi hudodelstvi), ki se uradno imenuje NATO, uvedba profesionalne vojske (katere del se je že kmalu »misijskarsko« vključil v sveti boj za »demokracijo« in »človekove pravice« ubogega afganistanskega življa), družbeno nesmiselno in nekoristno zapravljanje denarja za nakupe orožja (ki pa so bili očitno še kako »smiselni« in koristni za neposredne udeležence), absurdno visoke (čeravno »primerjalno gledano« bojda še vedno zdaleč prenizke) plače in nagrade novodobnih »svetih krav« (tj. kapitalistične avantgarde delavskega razreda), stoično strpen odnos do protagonistov nenehno vznikajočih »škandalov« in »afer«, katerih skupni imenovalac so najpogostejše korupcija, klientelizem in še mnoge druge oblike grabežljive privatizacije javnih funkcij oziroma »zlorabljanje« (res čedalje bolj kopnečega) zaupanja državljanov ...

Ali je bila »tranzicija« politična napaka, ideološka zabloda ali zgodovinska stranpot? Vprašanje je seveda bolj ali manj retorično (čeravno se zdi, da bi bil pritrdilni odgovor bržčas še najprimernejša ali vsaj poštena opcija), poleg tega pa reševanje te bizarne »uganke« ni niti najmanj temeljni namen te razprave. Problem, ki ga želimo osvetliti v nadaljevanju (in ki je potreboval nekoliko daljšo – a še vedno prekratko – uvodno »kontekstualizacijo«), je namreč: kako vsaj v grobem pojasniti nenavadno povečanje in spreminjanje »kriminalitete« (in kajpak še mnogih drugih nezakonitih ali protipravnih ravnanj) v (post)tranzicijskem obdobju? Oziroma, še drugače rečeno: katere so najpomembnejše značilnosti posocialističnih (ali če hočete, novokapitalističnih) časov v kriminološki perspektivi? Pojdimo kar po vrsti.

2 Prehod in kriminaliteta: normalna odklonkost ali odklonska normalnost?

Sprva navdušena, že skoraj udarniška gradnja kapitalistične »tržne« družbe (oprte na »stoletna koprnenja« po samostojni državopolitični tvorbi, ki so se zgodovinsko uresničila šele s triumfalnim vojaškim – pravzaprav narodnoosvobodil-

⁸ V zvezi z »globalizacijo« se vsiljuje vrsta izrazito nasprotujočih vprašanj. Prvič, ali ta pojav sploh obstaja? Hirst in Thompson (1999) trdita, da je zgodba o globalizaciji »mit«, ki daje napačen vtis, da je postalo pravno-politično upravljanje gospodarstva v »svetu brez meja« bodisi nemogoče bodisi odvečno, kar bi z drugimi besedami pomenilo, da je sodobni (»footloose«) kapitalizem neobvladljiv, države pa so v svoji nadzorni vlogi relativno nemočne (zlasti v primerjavi s transnacionalnimi korporacijami in delovanjem finančnih trgov). Hirst in Thompson se s takim pojmovanjem ne strinjata. Po njunem mnenju sodobno gospodarstvo ni toliko »globalno«, kolikor je internacionalno, kar ni nikakršna zgodovinska novost (»internacionalizacija« je značilna že za industrijski sistem v devetnajstem stoletju, še zlasti intenzivna je bila v obdobju 1870–1914), poleg tega pa tovrstno stanje ni politično neobvladljivo, saj ostaja država še vedno temeljna entiteta, ko gre za normativno ureditev nacionalne ekonomije, hkrati pa je tudi ključna pogajalka v razpravah o mednarodnih menjavah. Kakor koli že, videti je, da komentatorji večinoma ne dvomijo o obstoju »globalizacije«, niso pa si enotni, ali (in kaj) je v teh razvojnih težnjah zares novo. Z vidika teorije svetovnega sistema je globalizacija zgolj izraz imanentne logike kapitalizma (oziroma strukturnega imperativa neskončne in konkurenčne akumulacije), ki teži k nenehni ekstenzivni in intenzivni ekspanziji (ali formalni in realni »subsumpciji« človeških bitij, aktivnosti in naravnih virov). Podobno stališče zagovarjajo tudi »novi marksisti«, npr. Harvey (2001), ki pojasnjuje nujnost širjenja in poglobljanja kapitalističnih odnosov (s kolonialno ali imperialistično politiko pridobivanja novih trgov ter z napredujočo privatizacijo, komercializacijo ali poglobljanjem državnih storitev, javnih dobrin, naravnega bogastva, kulture, znanosti in nasploh človeške »delovne sile«) s problemom »nadakumulacije« oziroma z nenehno povečujočimi se tehničnimi zmogljivostmi proizvodnje in distribucije (npr. po zaslugi avtomatizacije, robotizacije, informatizacije, »racionalizacije« in »kontejnerizacije«). Po drugi strani pa vrsta družboslovcev poudarja, da globalizacije ni več mogoče skržiti zgolj na značilno kapitalistično poslovanje, saj vključuje, denimo, tudi razvoj »mrežne družbe« (prim. Castells 2000), krepitev »economy of signs« (prim. Lash in Urry 1994: 60–61) oziroma »refleksivne proizvodnje in porabe blaga«, povečano kroženje kulturnih, simbolnih ali »nematerialnih« dobrin (prim. Appandurai 1990) ter spremenjeno dožemanje časa in prostora (predvsem zaradi tehnoloških inovacij pri komuniciranju in prevozu), namreč »speeding-up and stretching-out« (Lash in Urry), tj. časovno intenzifikacijo in

prostorsko razširitev procesov menjave (npr. izdelkov, storitev, denarja, znanja, informacij in medijskih podob). Zanimivo teorijo ponuja Ritzer (2004), ki dokazuje, da je ključni predmet globalizacije pravzaprav »nič« (*nothing*), ki obsega »nekraje« (uniformirana prizorišča, ki so povsod bolj ali manj enaka in so zato tudi bolj ali manj standardizirano doživeta), »nereči« (materialne dobrine z globalno znamko), »neljudi« (ki opravljajo *junk-jobs* oziroma rutinsko, slabo plačano in pretežno nevidno mezdno delo) in »nestoritve« (ki ne temeljijo več na socialni, ampak na tehnološko posredovani menjavi).

⁹ Glede različnih oblik »vladanja« (oziroma ekonomsko-politične ureditve) glede na »globalizacijo« in »krizo« države prim. Tonkiss 2006: 55–78; Sklair 2003: 84–85.

¹⁰ V zvezi z vlogo Nata (in njegove »skrivne vojske«) pri ustrahovanju prebivalstva v zahodnoevropskih demokracijah (v povojni fazi »hladne vojne«) glej Ganser 2006.

nim – obračunom z eno od najmočnejših evropskih armad, tj. z odrešujoče bliskovito odcepitvijo od jugoslovanske »ječe narodov«) je bila pogosto opisana tudi kot proces – družbene, človeške, kulturne, ideološke in pravno-ekonomske – »normalizacije«. Z drugimi besedami: tukajšnji ljudje so končno dobili objektivne možnosti, priložnosti in celo (ne)posredne spodbude, da izdelajo svoje zunanje (»kostumske«) podobe, značajske maske ter institucionalno in sistemsko okolje z neoviranim (ali liberaliziranim oziroma če uporabimo poslovenjeno oznako »sproščenim«) posnemanjem zahodnih modelov, ki so bili sicer že tudi v predtranzicijskih časih v glavnem (červno bolj ali manj zadržano in prtajeno) dojeti kot – zavidanja in manjvrednostnih občutkov vredni – zgledi dobrega (če že ne kar najboljšega mogočega) kolektivnega in individualnega *way of life*. Mrzličnim posnemanjem evroatlantskih zgledov pa se je že kmalu pridružila tudi svojevrstna (pravzaprav kar značilno postmoderna) »normalizacija kriminalitete«.

Kaj to pomeni? Morda res ne najbolj posrečena (a v sodobni kriminološki teoriji vendarle že precej udomačena¹¹) besedna zveza »normalnost kriminalitete« se nanaša na več medsebojno povezanih razvojnih (»postmodernih«) teženj, ki so nedvomno dovolj jasno razvidne tudi v slovenskem kontekstu. Samo pomislimo. V (post)tranzicijskem času se je »kriminaliteta« z obrobja preselila v središče družbene dinamike in medijske pozornosti. Bolj ali manj značilni, bizarni ali zanikrni kriminalni liki, ki so nekdanj skromno kraljevali v »črnih kronikah«, so preplavili naslovnice (in »ugledne« časopisne strani, npr. tiste, ki so namenjene »pokrivanju« gospodarstva ter notranje in zunanje politike) ter pompozno vkorakali v udarne termine televizijskih in radijskih (informativno-zabavnih) oddaj. Po novem ni prav nič nenavadno, da so snemajo aretacije, prizorišča zločinov ter izjave osumljencev, obtožencev ali obsojencev oziroma njihovih zagovornikov, svojcev ali bližnjih oseb, po drugi strani pa vselej budna medijska očesa in ušesa neizbežno spremljajo tudi (ne)aktivnosti – zmage in poraze – organov kazenskopravnega pregona in sankcioniranja. Pri tem je nedvomno odigral ključno vlogo nesporni medij vseh medijev, namreč televizija, s pomočjo katere so postale kriminalne zgodbe svojevrstne, predvsem pa domala vsakdanji *reality show*, tj. bolj ali manj dramatična – oziroma vsaj za (ali pač s) silo dramatisirana ali »sentimentalizirana« – nanizanka s ponavljajočimi se in seveda tudi vedno novimi (anti)junaki (ter obstranskimi igralci), od katerih so nekateri postali ne le bližji »znanci z malih ekranov«, ampak že kar pravcati medijski ljubimci. Skratka: predvsem po zaslugi rednega televizijskega »prebavljanja« so se (anti)kriminalne teme prikradle v intimo tako rekoč slehernega (družinskega ali samskega) doma. To pa ni izzvalo zgolj večje (ali boljše)

ozaveščenosti o najrazličnejših kriminalnih tveganjih in nevarnostih, ampak je v marsičem spremenilo tudi govorjenje o pojavnih oblikah, domnevnih vzrokih in preprečevalnih ali represivnih obravnava h kriminalitete, ki se je pač moralo prilagoditi novi medijski »resničnosti«. Ta namreč od oseb, ki jo (so)ustvarjajo, zahteva formatirane prispevke, npr. kratke, jasne, udarne, sočne, žgečkljive, presunljive, spotakljive in čim širšemu krogu »odjemalcev« razumljive informacije (recimo take, da jih lahko dojamemo celo – verjetno po krivici intelektualno podcenjene – »babice« oziroma osebe s povprečno, a menda vseeno še vedno »zdravo« pametjo).

A to še zdaleč ni vse. Bržkone dosti pomembnejše (in pomenljivejše) je dejstvo, da se je bolj ali manj »konvencionalnim« prestopnikom (*par excellence* objektu sodobne kriminologije) pridružila živobarvna plejada novih – in vsaj na prvi pogled precej drugačnih – kriminalnih akterjev, kot so (domači in tuji) predsedniki držav in vlad, ministri, poslanci, svetniki, strankarski veljaki, župani, podjetniki, menedžerji, direktorji, člani upravnih in nadzornih organov, bankirji, vsakovrstni svetovalci, lobisti in posredniki, sodniki, zdravniki, tožilci, advokati, finančni »inženirji«, notarji, policisti, akademiki, pripadniki tajnih služb, popkulturniki, umetniki, novinarji, višji in nižji državni uradniki, oficirji, vojaki, cerkveno posvečeni možje, voditelji dobredelnih in nevladnih organizacij, profesionalni športniki in klubski funkcionarji ... *You name them!* Paradiranje tovrstnih oseb po (para)kriminalnih scenah ima vsekakor vrsto omembe vrednih kriminoloških implikacij in reperkusij, predvsem pa postavlja v dvom pojmovanja,¹² ki kaznivo/protipravno vedenje povezujejo zgolj (ali vsaj pretežno) z dejavniki, kot so revščina, brezposelnost, nezadostno (ali nepravilno) »podružbljenje«, borne intelektualne zmogljivosti, neizobraženost, pomanjkanje zakonitih priložnosti za spodobno življenje, odrašanje v »disfunkcionalni« družini ali v problematičnem (»neorganiziranem«) okolju, genske okvare ... Opraviti imamo namreč s posamezniki, ki so (vsaj v splošnem) prav lepo izobraženi, pametni, socializirani, olikani, materialno preskrbljeni, ugledni, vplivni ali poklicno (in še kako drugače) uspešni. Na kratko: gre za akterje, ki jim v glavnem že sicer ravno ne manjka takega ali drugačnega »kapitala« (npr. finančnega, ekonomskega, socialnega, kulturnega in simbolnega),¹³ a vseeno neredko podležejo skušnjavam (ki so, podčrtajmo, pogosto nadvse mamljive, celo neke vrste *offers that cannot be refused*). In kradejo, tj. pridobivajo denar po nezakonitih in kajpak tudi kazenskopravno prepovedanih (stran)poteh, npr. s »korupcijo«, utajo davkov ali raznovrstnimi goljufijami, katerih žrtve so, denimo »država« (bržkone najbolj priljubljen in nezavarovan objekt »viktimizacij«), »mali« delničarji (z ma-

¹¹ Prim. Lea 2002: 134–160.

¹² Prim. Young 1999: 46–53.

¹³ Prim. Ruggiero 2001: 178–180.

lim pohlepom?), zaposleni prodajalci delovne sile, pogodbene stranke, naravno/socialno »okolje« (in torej ljudje, ki v njem živijo) ... Zakaj to počnejo? Razlaga, ki jo danes najpogosteje slišimo – še zlasti v zvezi z astronomskimi zaslužki upravljaljskih elit –, je pravzaprav skrajno preprosta. Ključni krivec naj bi bil namreč pohlep (podivjana želja, ki, strogo vzeto, sploh ni nujno omejena samo na kopičenje denarja), tj. čustvena dispozicija (ali »strast«), ki bi jo lahko šteli celo za inherentno lastnost (ali vsaj »potencial«) človeške narave. Tako pojasnilo je nedvomno zlahka razumljivo in precej prepričljivo, še posebej v optiki prevladujoče individualistične kulture¹⁴ oziroma njene specifično postmoderne različice, ki bi jo lahko imenovali tudi »psihološki liberalizem«,¹⁵ namreč ideološka doktrina, katere prepoznavna značilnost je zahteva (oprta na pozitivne in negativne neformalne sankcije), da se to, kar nekdo stori ali opusti (in celo to, kar se mu dogaja), vzročno pripiše njegovim notranjim nagnjenjem (ali osebnostnim potezom). Na ta način pa se vendarle prezre cel kup drugih, npr. strukturnih in situacijskih dejavnikov, ki pomembno vplivajo na grabežljivo ali plenilsko delovanje »pohlepnih« oseb (in sicer tistih, ki so relativno močne, ugledne in vplivne, kakor tudi tistih, ki se še nestrpno drenjajo v nižjih plasteh socialne/statusne piramide). V zvezi s tem je treba nemara v prvi vrsti opozoriti na silovite in po svoji ciljni naravnosti »univerzalne« družbeno-kulturne pritiske.¹⁶ Upoštevati je namreč treba, da so kriminalnopridobitniške prakse večinoma odklonske zgolj v razmerju do normativnega sistema (pa še to je pogosto precej vprašljivo, saj so že veljavna »pravila igre« spisana – in za nameček tudi razlagana! – tako, da lahko vladajoči in privilegirani dokaj pogosto kradejo s pravno-političnim »alibijem«, pri tem pa jih obdaja še zavidljivo visoko postavljena in skoraj neprepustna varovalna ograja, ki jo sestavljajo zakonske določbe o poslovnih, bančnih, davčnih, državnih in drugih tajnostih). Če pa se nanje ozremo z vidika jedrnih vrednot postmodernega (ali potrošniškega) kapitalizma, vidimo, da se prav lepo ujemajo (»konformirajo«) s kulturno »zapovedanim« hedonizmom (zgoščenim v bizarnem imperativu uživanja¹⁷), narcističnim individualizmom/solipsizmom, tekmovalnostjo (»življenje je neizprosna boj«) in težnjo po razkazovanju komercialnih simbolov »socialne distinkcije«,¹⁸ npr. na način, ki pokaže, da posameznik »ni tak, kakršni so drugi« (še zlasti nepomembni in neopazni člani »črede«), da je torej boljši, večvreden in po svoji »prosti« volji (ter po zaslugi lastnih »tržno ocenjenih« do-

sežkov) samoizključen iz množice brezimnih kreatur, a je po drugi strani še vedno vključen (ali »primerljiv«) do te mere, da ga referenčne skupine lahko prepoznavajo/priznavajo kot »nekaj posebnega« (*success story*) in zato kot pozornosti, občudovanja, spoštovanja ali pač zavisti vrednega človeka. To pa, z drugimi besedami, nakazuje, da še vedno suvereno vladajoča porabniška kultura že skoraj roti ljudi, naj bodo »drugačni« ali »nekonformistični«, namreč udomačeno (»cool«), nadzorovano, individualizirano/atomizirano, depolitizirano, hlinjeno ali navidezno odklonski – in še več, celo »uporniški« ali »revolucionarni« –, in sicer predvsem s kupovanjem in uprizorjanjem naglo spreminjajočih se znamenj njihove enkratne/neponovljive identitete ali imaginarne samopodobe.¹⁹ No, in »kvintesenca« (ali vozlišče) teh središčnih kulturnih usmeritev je vsekakor *making money*, namreč po svoji naravi »anomična« (Durkheim) gonja za dobrino (pravzaprav »fetišem«), ki je, kot (pre)dobro vemo, nedvomno zmožna »delati čudeže« (recimo: povprečneža in celo naravno ali nravno grdobno hipoma preobrazi – in to brez intervencij lepotne kirurgije – v zanimivo in privlačno osebo, nasilneža pa spremeni v mogočneža, tj. v »avtoriteto«, ki ji ni treba več ukazovati ali primitivno groziti z negativnimi sankcijami, saj lahko zaželene storitve in opustitve preprosti kupi, kar je nedvomno dosti bolj elegantno in »civilizirano«, predvsem pa zelo učinkovito).

Pridobitništvo seveda ni nikakršna zgodovinska novost. Tovrstne dejavnosti (ki pa v starem²⁰ in srednjem²¹ veku vse-

¹⁴ V zvezi z različnimi tipi individualizma glej Elliott in Lemert 2009: 53–78.

¹⁵ V zvezi s kritično analizo psiholoških idealov sodobne liberalne ideologije glej Beauvois 2000: 89–102.

¹⁶ Prim. Young 1999: 81–95.

¹⁷ Prim. Hall *et al.* 2008: 180–189.

¹⁸ Prim. Hall *et al.* 2008: 191–197.

¹⁹ »Individualnost marketinške družbe je dovršena poza, ki jo ljudje privzamejo, da bi prikriji dejstvo, kako zelo so potopljeni v homogenizirajoče sile potrošniške kulture. Potrošnikova osebnost je na zunaj sicer kričeče diferencirana, toda ta diferenciacija služi zgolj temu, da bi prikriji dolgočasno brezbarvnost notranjosti. Če hočemo priti do resnične individualnosti, moramo izvesti psihološki umik iz tržnega gospodarstva, saj lahko v tem prostoru kupimo le fabricirano identiteto – maske, ki jih kupujemo zgolj zaradi videza, da se kloni med seboj razlikujemo« (Hamilton 2007: 70–71).

²⁰ Ostro kritiko pridobitništva je izrekel že Aristotel (zlasti v uvodnem poglavju *Politike*). Polanyi (2008: 114) ocenjuje, da so razmišljanja tega slovitega antičnega filozofa »morda najboljša prerokba, kar jih je kdaj bilo na področju družbenih znanosti« oziroma »najboljša analiza, kar jih imamo o tem predmetu«: »Ko je Aristotel obsodil načelo proizvodnje za profit, češ 'da ni naravno za človeka', ker nima meje in konca, se je dotaknil odločilnega problema, namreč ločitve ekonomskega motiva od vseh konkretnih družbenih razmerij, ki s samo svojo naravo omejujejo ta motiv« (2008: 116).

²¹ Trgovske, bančne in podobne dejavnosti, ki ustvarjajo denar, so bile na lestvici srednjeveških vrednot uvrščene zelo nizko (če niso bile prezirane kot izraz pohlepa, koristljubja in skušstva): »Na začetku krščanske dobe je sv. Avguštin podal temeljne smernice za srednjeveško mišljenje, ko je zavrnil slo po denarju in posesti kot enega izmed treh naglavnih grehov padlega človeka, pri čemer sta bila preostala greha oblastizeljnost (*libido dominandi*) in spolno poželenje« (Hirschman 2002: 20).

kakor niso bile na dobrem glasu²²) so namreč motor kapitalističnega razvoja (utemeljenega na neskončni in konkurenčni akumulaciji). Novo je »zgolj« to, da se imperativ (ali »kult«) zasebnega bogastva v sodobnosti – vsaj »načeloma« – naslavljaja na vse člane družbe, kar pomeni, da se vse bolj demokratizira ali »vulgarizira«. ²³ Če poenostavimo: šteje se, da lahko vsakdo (o) bogati in tudi mora imeti denar, če hoče sodelovati v neskončni tekmi za socialni status, ki ga najbolj jasno razodeva vsakokratni sklad komercialnih dobrin (z drugimi besedami: če posameznik zaostane ali izpade iz te naporene »igre brez meja«, tvega, da ga bodo doleteli ponižanje, prezir, nevidnost, obrobnost ali izključenost). Denar – ta čarobni ključ, ki odpre prav vsa vrata porabniškega »simbolizma«²⁴ (na katerega se opirajo naglo spreminjajoče se imaginarne identifikacije) – je najbolj otipljivo in splošno merilo individualne (in družinske!) uspešnosti in torej tudi socialne vrednosti (ali »veljave«). Seveda je hvalevredno, če posameznik materialno »nabreka« in razkazovalno/bahavo kopiči statusnosimbolne dobrine z normativno dopuščenimi prijemi (čeravno se je čedalje težje izogniti spoznanju, da sintagma »zakonita (ali pogodbeni) kraja« ni niti najmanj *contradictio in adiecto*). Kljub temu pa se zdi, da je »kriminalna opcija« še vedno »kraljevska pot« do denarja (in njegovih individualnih ali socialnih posledic), še zlasti, če obstaja neznatna verjetnost, da bo njen protagonist resno (ne) formalno sankcioniran (morebitnih motečih »skrupulov vesti« pač ni ravno težko »nevtralizirati«). Zdi se celo, da je kriminalno pridobitništvo čedalje težje opisati z oznako »instrumentalna inovacija« (Merton), saj so vzorci takega ravnanja zelo naglo širijo – predvsem s »posnemanjem« (Tarde) ali z »učenjem« (Sutherland) – in se *eo ipso* (najprej statistično, v naslednjem koraku pa še kulturno) »normalizirajo« (Lea). Še več, videti je, da so tovrstni – npr. »anomični« (Merton) – statusnokulturni pritiski najmočnejši v višjih (in najvišjih) plasteh socialne hierarhije. To ne pre-

seneča: na področjih, na katerih je zgoščeno največ takega ali drugačnega »kapitala«, je običajno tudi najmanj normativnih omejitev. Še več, najrazličnejši nosilci družbene moči (in privilegijev) imajo neredko pred (ali nad) sabo zgolj »zvezdnato nebo«, za nameček pa še z zavidljivo »imunostjo« podkleteno obilje priložnosti za pravno ali protipravno okoriščanje (razlika je zaradi ohlapnih, malone poljubno raztegljivih norm v številnih primerih skrajno zamegljen, upoštevati pa je treba tudi, da imajo sprva sporne ali celo škandalozne deviacije pogosto »pravotvorne« posledice, tj. za nazaj spremenijo pravila igre ali pa jih ustvarijo za naprej).

Vse to je bržkone videti dokaj splošno. Kaže pa upoštevati, da je prav ta »splošnost« kulturno uokvirjena v propagiranju (statusno motiviranega) tekmovalnega bogatenja (in seveda njegovih neutrudnih, bolj ali manj – a nikdar zares dokončno – uspešnih akterjev), ena izmed najpomembnejših (namreč najvplivnejših, hkrati pa tudi najbolj »kriminogenih« ali »družbeno strupenih«) vrednotnih usmeritev (post)tranzicijskega obdobja. Razkazovalno (in »samodokazovalno«) potrošništvo seveda ni padlo z neba šele s svečanim ustoličenjem kapitalizma. Temeljne lekcije iz tovrstne teorije in prakse so bile dodobra osvojene že v »starem režimu« (in zavzeto poglobljene na bolj ali manj rednih strokovnih izpopolnjevanjih v tujih – zlasti italijanskih in avstrijskih – nakupovalnih »svetiščih«). Kot je videti, je bil naglavni greh »samoupravnega socializma« (oziroma srčika njegove zadržljivosti »totalitarne« narave) ravno v tem, da je »delovne ljudi in občane« – še zlasti pa najbolj izobražene in podjetne samoupravljalce – preveč omejeval v njihovih pridobitniško-porabniških hrepenenjih (in jih *eo ipso* postavljaval v zoprno manjvredni položaj v primerjavi z vrlimi Zahodnjaki, ki so bili morda res »izkoriščani po človeku«, vendar so bili njihovi avtomobili vse prepogosto lepši, večji in hitrejši ter torej uglednejši, za nameček pa so bili srečnejši na sončni strani »železne zavese« tudi v zvezi z drugimi komercialnimi dobrinami deležni bolj raznolike potrošniške izbire oziroma nasploh izdatnejše »gospodarske svobode«). V naglici prekopirani kapitalizem je tovrstne ovire podrl malone čez noč. Po novem je pravzaprav edina omejitev posameznikove »svobode« njegova kupna moč, ki je po drugi strani tudi najzveličavnejši kazalnik družbenoekonomske uspešnosti (oziroma »konkurenčnih sposobnosti« v neizprosnih tekmih, ki pozna zgolj trenutne zmagovalce in poražence). »Tranzicija« torej ni *ex nihilo* spočela motivacije, ki poraja vsakovrstna protipravna (ali vsaj »zgolj nemoralna«) okoriščanja (in ki jo povzema kulturni imperativ »catch the cash«), ampak je predvsem ustvarila obilje mikavnih priložnosti za »iznajdljive«, »prilagodljive« in »poslovno usmerjene« posameznike (oziroma socialne skupine). Z drugimi besedami: bogatenje po novem ni več znamenje »moralno-politične oporečnosti« (ali vsaj npravno sumljiva praksa, kar naj bi ostajala relativno prikrita), ampak je tako rekoč zapovedana dejavnost, ki jo *non stop* povečuje in spodbuja povsod prisotna ekonomska propaganda (»oglaševanje«

²² Na različne (a v glavnem pravno-politično precej nevpilne) pomisleke v zvezi s podjetniškim pridobitništvom naletimo tudi v sodobnem času, še zlasti ob njegovem rojevanju. Luter je, denimo, videl podlago vseh goljufivih poslovnih ravnanj v naslednjem normativnem načelu: »Svoje blago smem prodati tako drago, kot le morem. To imajo za neko pravico, tu pa je pohlepu narejen prostor in so peklju odprta vsa vrata in okna. [...] Kaj naj bi bilo tedaj dobrega v kupčiji? Kaj naj bi bilo brez greha, če pa je krivičnost tisto glavno in pravilo vsega trgovanja? S tem kupčija ne more biti nič drugega kot drugim ropati in krasti njihovo blago« (Luter 2002: 156).

²³ Prim. Hall *et al.* 2008: 200–217.

²⁴ »Moč denarja je res očitna: ljudje, ki imajo denar, imajo v zahodni družbi tudi moč. Toda moč imajo le v tem posebnem smislu, da imajo nadzor nad materialnimi viri in nad drugimi ljudmi. Tiste, ki poskušajo nakopičiti vedno več stvari, ženejo notranje sile in nepotešene potrebe, ki jih sami ne razumejo in nad katerimi nimajo nobenega nadzora« (Hamilton 2007: 76).

– to žarišče značilnega postmodernega družbenega nadzora – je zaradi svoje vsiljivosti in primitivnosti sicer res neredko dojeta kot moteče, a se vseeno »stoično« sprejema kot nekaj relativno neproblematičnega, in sicer po vsej verjetnosti predvsem zato, ker ne izvira neposredno iz »države«, »oblasti« ali »politike«, temveč iz »civilne družbe«, hkrati pa je – če sočutno odmislimo njene otroške ali nedorasle tarče – naslovljeno na osebe, za katere se – vse prej kakor zgledno utemeljeno – domneva, da so »racionalne« in zatorej zmožne kritično prepoznati zavajajoča ali goljufiva oglasna sporočila. In še več, ponosna utelešenja tranzicijske uspešnosti, katerih ključna lastnost je materialno bogastvo, se ne smejo več sramotiti (zdaj je namreč postala prezira vredna revščina, pravzaprav relativna prikrajšanost, ki je neizprosno ogledalo posameznikove nesposobnosti, nepodjetnosti, tržne nezanimivosti ali lenobe): celo če »se ve«, kako se jim je posrečilo nagrmaditi gmotno premoženje, ostajajo nedotakljivi in nedolžni, dokler jim ni s pravnomočno sodno odločbo dokazano, da so tako ali drugače »kradli« (kar pa je, kot vemo, silno redek epilog tudi najbolj vratolomnih pridobitniških pustolovščin). Sicer pa, le čemu bi si sploh drznili grajati nekaj, kar si menda – glasno ali tiho – želimo (skoraj?) vsi? Nemudoma bi bili namreč obtoženi pritlehne dvoličnosti in (zares le značilno slovenske?) zavisti (poleg tega pa še nerazumevanja temeljnih postulatov liberalne pravne države, nepoznavanja bistva evroatlantske demokracije in klevetanja njene najbolj svete vrednote, tj. zasebne lastnine).

Ko steče beseda o tranzicijski ekspanziji (ali »normalizaciji«) »kriminalitete« (oziroma o bolj ali manj nezadržnem pronicanju »mafijških« načel²⁵ delovanja v skoraj vsa področja družbenega življenja), prej ali slej trčimo ob »državo«. Razlogi za neizogibnost tega »srečanja prve vrste« so na dlani. Ta – kljub bolj ali manj splošni/svetovni »krizi nacionalne suverenosti«²⁶ – še vedno mogočna organizacija namreč ni le osrednji formalni

protagonist »boja zoper kriminaliteto« (tj. osupljivo heterogen pojav, ki ga normativno uokvirjajo veljavne določbe kazenskega prava), ampak je tudi sama objekt najrazličnejših plenilskih dejavnosti. Še več, izkušnje kažejo, da je »država« pravzaprav najbolj dosledno (in tudi najmanj sankcionirano) »viktimizirana« entiteta, celo presunljivo nebogljen »žrtev« (to seveda velja – pomislimo le na nedavno velikodušno reševanje zasebnih finančnih ustanov z javnimi sredstvi – tudi za zahodne vzornice/učiteljice tranzicijskih demokracij). Tovrstna vloga še vedno prevladujoče politične organizacije je vsaj na prvi pogled videti kot bizaren paradoks, še zlasti če imamo pred očmi trditve o »stoletnih sanjarjenjih« o državni suverenosti in dokaj pogoste (neredko že naravnost ganljive) izlive patriotskih ali nacionalističnih občutij (npr. v zvezi z mejnim sporom s Hrvaško²⁷). Po drugi strani pa se strpnosti do skoraj sistematičnega »ropanja države« (ali vztrajno ponavljajočih se korupcijskih zlorab javnih funkcij) vendarle ne kaže pretirano čuditi. Zdi se namreč, da je bila ustanovitev »neodvisne in samostojne« države (in še prej uvedba strankarske demokracije) v glavnem »zgolj instrumentalna«, tj. dojeta kot »sredstvo« ali priložnost za hitrejšo izboljšanje (v prvi vrsti seveda individualnega ali družinskega) gmotnega/potrošniškega standarda (in v tem pogledu tudi za zmanjšanje statusno nevšečnega »zaostajanja« za primerljivo »Evropo«). No, in tovrstna pričakovanja (mokre sanje vse manj potrpežljivih »bogatašev na čakanju«) vsekakor niso bila neutemeljena. Pomislimo samo na grešnega poželenja vredno premoženje v »družbeni lastnini«, tj. na raznovrstno materialno bogastvo, ki je tako rekoč na pladnju – in (za vsak primer?) še ideološko očrjeno – čakalo na srečne zasebne lastnike (ki so bojda že »po definiciji« dobri, pravzaprav najboljši mogoči gospodarji). A to še ni vse. »Država« je tudi sicer najpomembnejši delodajalec (ustvarjalec – oziroma razdeljevalec ali darovalec – varnih in tudi precej dobro plačanih zaposlitev, tj. nesporno mikavnih nagrad za lojalne podložnike in predane slugе njenih vsakokratnih »fevdalnih« upravljavcev), pogosto nad vse širokogruden prodajalec skupnega/javnega premoženja ter bolj ali manj reden kupec najrazličnejših – v glavnem vse prej kakor cenelih – dobrin in storitev (to pa velja še toliko bolj za »novorojeno« ali »otroško« politično organizacijo s kopico še nezadovoljenih potreb, npr. kadrovskih, izvedenskih in materialnih). Toda »država« ni le pregovorno »brezdanja vreča« (oziroma »svinjeljubno korito« ali »molzna krava«), tj. skoraj neizčrpen vreclec raznih »lahkih zaslužkov« (*easy money*). Njena osrednja družbenoekonomska vloga je namreč postavitve in varovanje (s silo, propagando in – vsaj ko gre za strokovno specializirane

²⁵ Tu seveda ne mislimo na »mafijo« v tradicionalnem (ali »klasičnem«) pomenu. Gre namreč bolj za to, da se domala povsod tam, kjer se preliha mnogo denarja (ali kjer vzniknejo novi obeti poslovnih priložnosti), vzpostavijo neformalne, »mrežne«, partnerske, *ad hoc* oblikovane ali za krinko »uglednih« organizacij skrite »bratovščine« (ki pa niso izključno moškega spola), katerih temeljni cilj je čim hitreje in čim lažje zgrabiti čim večji dobiček (ter posredno še moč, vplivnost in veljavo). Kriminologija obravnava (če sploh) tovrstne »mafije« – npr. v zdravstvu in farmacevtski industriji, finančnem sektorju, cerkvenih strukturah, trgovanju z orožjem, kulturniških in akademskih krogih, gradbeništvu ali profesionalnem športu (denimo v zvezi s stavami na dogovorjene izide tekem) – v glavnem ločeno od konvencionalnega organiziranega kriminala, kar pa je teoretsko dokaj sporno, saj je med »belimi ovratniki« in »zaresnimi mafijci« pravzaprav več podobnosti kakor razlik (še zlasti, če upoštevamo prezir do veljavnih norm, imunost v razmerju do kazenskopravnega sistema, pogostost normativnih kršitev, tehnike in racionalizacije protipravnega delovanja ali oblike medsebojnega sodelovanja).

²⁶ Prim. Wallerstein 1999: 57–75; Tonkiss 2006: 56–61.

²⁷ Sila nenavadno je, da so vsi ti goreči borci za »sleherno ped slovenske zemlje« in za »vsako kapljo slovenskega morja« v glavnem prostodušno sprejeli »vaticanizacijo« države (oziroma izdatnega kosa naravnega bogastva in družbenega premoženja) ter tujo lastnino številnih podjetij (oziroma odtokanje presežne vrednosti iz tukajšnjega družbenoekonomskega prostora).

osebe – indoktrinacijo ali »dogmatizacijo« veljavnih »pravil igre«, predvsem tistih norm, ki določajo, kaj naj bo od koga, tj. vsebino lastninske pravice, katere formalni nosilci so seveda vsi »pravni subjekti«. No, ključna posebnost tranzicijskega obdobja je bila brzokone prav tovrstna (zakonodajna, sodna in upravna) politično-normativna »magija«, ki je – vsekakor ne ravno maloštevilne – posameznike in »pravne osebe« praktično čez noč obdarila z lastništvom več kakor otipljivega premoženja. »Logika« ideološke utemeljitve te hitropotezne lastninske preobrazbe pa je zanimiva tudi (pravzaprav celo predvsem) s kriminološkega vidika, saj je bila najtesneje speta s tematiko »zločina in kazni«. Zgolj za osvežitve spomina: deroči hudournik tranzicijskih sprememb je naplavlil – poleg bataljonov »pomladanskih« demokratov, liberalcev in drugih v kostume nacionalnih barv preoblečenih »narodnih osvoboditeljev« – tudi vrednostno stališče, da je družbena/skupna lastnina neizbrisno zaznamovana z »absolutnim zlom« (namreč s komunističnim in torej s »totalitarnim« političnim sistemom) oziroma z »zločinom vseh zločinov«, tj. z revolucijo (ki je vključevala tudi nacionalizacijo prej zasebnega premoženja). Zato ne preseneča, da je bila prednostna naloga (če že ne sveto poslanstvo) nove demokracije (do zob oborožene z legitimnostjo, ki jo samodejno dajejo »svobodne« volitve, referendumске odločitve in atributi evroatlantske mentalne primerljivosti) večplastno – npr. retributivno, reparativno in resocializacijsko – sankcioniranje tega nepopisnega hudodelstva. To pa z drugimi besedami pomeni, da bi kazalo denacionalizacijo/privatizacijo (ki je vsekakor glavni dosežek demokratske kontrarevolucije) razumeti predvsem kot družbenopolitično sankcijo, katere cilj je, da po eni strani »blaži, popravlja ali ukinja krivice« (z odškodninami in vračanjem dobrin »v naravi«), ki so jih utrpeli nedolžne žrtve revolucionarnega nasilja (tj. lastniki, ki jim je bilo – v nasprotju z božjim redom, naravno pravičnostjo ali vsaj pravom, ki ga priznavajo »civilizirani narodi« – odvzeto trudoma ustvarjeno premoženje, za nameček pa so bili *eo ipso* žrtve še njihovi bližnji in daljni – vendar nič manj, kvečjemu še bolj nedolžni – »dediči«), po drugi strani pa precejšnjemu delu ljudstva nalaga pravično/zaslužno kolektivno kazen (npr. zaradi krivdne soudeležbe v reprodukciji »komunistične strahovlade«).

Danes, ko je svetovna kriza kapitalizma le še dodatno izostrila pogled na družbene/strukturne dosežke tranzicijskih transformacij, se nakopičene užaljenost, jeza in najrazličnejše frustracije najraje usmerjajo predvsem v izbrano peščico »tajkunov«, ki jih je mogoče vsaj v tem smislu dokaj upravičeno opisati tudi kot »grešne kozle« (kar pa seveda ne pomeni, da so dejansko brez greha, da niso postrelili ogromno kozlov in da bi bilo njihovo tako ali drugačno kaznovanje neupravičeno ali »montirano«). In še več, bolj ali manj »se ve« tudi to, da je »tajkune« proizvedla ali vsaj širokogrudno omogočila »politika« (z vrsto zavestnih/namernih storitev in opustitev). No, malo manj pa se ve (ali pa se sploh noče vedeti), da je to »politiko« proiz-

vedla ali vsaj omogočila »ljudska volja« (željna čim hitrejšega gospodarskega razvoja, »evropskih« plač in neprestane rasti gmotne blaginje), ki je zelo dejavno (in sprva celo navdušeno) sprejela inavguracijo družbenoekonomskega sistema, v okviru katerega je bila temeljna naloga demokratično izvoljene državne oblasti ravno »tajkunizacija«, tj. oblikovanje razredne družbe (razdeljene na »kapitaliste« in »proletarce« oziroma na »svobodne« nakupovalce/upravljalce in prodajalce delovne sile), česar pa si nikakor ni mogoče zamisliti brez »primitivne akumulacije« ali takega in drugačnega »plenjenja« (ki je bilo v zanosnem času rojevanja nove kapitalistične družbene ureditve res sporadično ocenjeno tudi kot »krajna stoletja«, vendar pa je bilo izrekanje takih obsodb že tedaj razumljeno – še posebej v resnih, odgovornih, uglednih in izobrazjenih krogih – kot ignoriranja ali celo posmeha vrednega znaka posameznikove »neevropske zavesti«, kot obžalovanja vredna posledica »mentalnih preostankov socialistične indoktrinacije« ali kot predvidljiva posledica »zaporniškega sindroma« oziroma okrnjenih zmožnosti za »življenje na prostosti«. Hm, retrospektivno grajanje »ljudske volje« (in »zdrave pameti«) za privatizacijske »eksesce« in tranzicijske »odklone« je morda videti kot pretirano, krivično ali celo poniglavo dejanje, katerega poglavitni učinek utegne biti zgolj razpršitev (že sicer domala do nerazpoznavnosti zamegljene) odgovornosti (še zlasti če upoštevamo, da je bilo »ljudstvo« – ta mitična entiteta, iz katere domnevno »izvira vsa oblast«, ki pa se vanjo nikdar več ne povrne – vendarle različno udeleženo pri genezi kapitalističnega sistema akumulacije: levji delež je vsekakor prispeval njegov najbolj prosvetljeni in avantgardni del, namreč družboslovna inteligenca, posebej pravniški in ekonomski »ceh«). Morda je res tako. Vsekakor pa je tovrstna kritika povsem odvečna, saj je pretežni del delovnega ljudstva že dobil obilico priložnosti, da na lastni koži (še bolj pa v tistem, kar čemi pod njo) izkusi boleče implikacije (pol)preteklih političnih (ne)odločitev, npr. intenzivno in ekstenzivno širjenje delovnih obremenitev, stopnjevanje konkurence za (čedalje redkejša) delovna mesta, negotovost (ali »prekarnost«) plačanih zaposlitev, brezposelnost, surovo izkoriščanje, izsiljevanje in trpinčenje v službenem okolju (tj. statusno razkošje, ki si ga lahko privoščijo vsemogočni šefi in »delodajalci«), poniževanje (ki ga implicira sistemsko določena redukcija »človeškega materiala« na vlogo – po možnosti čim prožnejšega, mobilnega in vsestransko razpoložljivega ali uporabljivega – tržnega blaga, »stroška«, »delovne sile« ali postvarelega/odtujenega »atoma«), stigmatizacijo ali marginalizacijo sindikalnega boja, pomanjkanje prostega časa²⁸ (ki je, podčrtajmo, pogoj *sine qua non* za sle-

²⁸ Intenzivna in ekstenzivna širitev heteronomnega (oziroma meznega ali »abstraktnega«) dela je po eni strani izraz zahtev poslovnega sveta, stopnjujočih se konkurenčnih pritiskov in okrepljenega strahu pred izgubo zaposlitve, po drugi strani pa ta pojav kaže tudi hegemonijo kapitalistične ideologije: »K temu, da morajo delati več in bolje, ljudi ne sili toliko gospodarska, temveč bolj kul-

herno zares svobodno ali samodoločeno delovanje), strukturno povečanje moči arogantne »jare gospode«, krčenje »socialne mezde«, obsojenost na vlogo »talcev« vsakokratnih strankarskih »lastnikov države« (ter njihovih – domačih in tujih – nadzorovalcev, skrbnikov, mentorjev in sponzorjev, tj. dopolnilne »vlade v senci«) ... Še več, zadosti opazni so tudi psihofizični odboji te bolj ali manj »kolektivne sankcije«, ki ni sicer nikakršna odklonska značilnost kapitalistične družbene ureditve, ampak je v bistvu povsem normalno »stanje stvari« (to pa je tudi eden od razlogov, zaradi katerih je tovrstno »strukturno nasilje« za sodobni kriminološki *mainstream* nekaj, kar »ne obstaja«, ali pa vsaj nekaj, o čemer velja previdno, vendar zgovorno molčati). Recimo: utrujenost, izčrpanost, »pregorelost«, »izpraznjenost« (npr. »energetska«, čustvena ali miselna), zagrenjenost, depresivnost, obupanost, razne zdravstvene težave, občutje nebogljenosti, otopelost, poneumljenost (vključno s »kretinizacijo« – nekakšno »stigma normalnosti«, ki kaže na preveliko stopljenost z resnobnim »svetom odraslih« – ter »idiotizacija«, ki implicira skrčenje glavnine življenjskih zanimanj na golo preživetje, tj. na eksistencialno-eksistenčni projekt, ki je – že zavoljo človeške neizogibne končnosti/smrtности – tako ali tako že vnaprej obsojen na »stečaj«) ...

Kakor koli že, kopičenje obremenitev, pritiskov, negotovosti, tveganj, nevarnosti in napetosti na heteronomnem področju legalnega/legitimnega dela vsekakor vpliva tudi na kriminaliteto, in to še zlasti na njene bolj ali manj »konvencionalne« različice.²⁹ S širjenjem nasilja normalnih/normaliziranih ekonomskih pojavov se namreč povečuje privlačnost kriminalnega – oziroma parazitskega ali plenilskega – pridobitništva (v individualnih, skupinskih, mrežnih ali kakšnih še bolj organiziranih oblikah), ki posamezniku omogoča (ali pa vsaj obljublja) odmaknitev od manj- ali ničvredne »črede« (oziroma statusni vzpon ter porabniški simbolizem in hedonizem), kar je neprimerno lažje, hitrejša ali manj naporno kakor »pošteno« delo (tj. možnost za »bedake«, ki garajo za ponižujoče majhno mezdo, s katero se nikdar ne bodo izkopalili iz revščine ali relativne prikrajšanosti). Zaostrovanje gospodarskih razmer (podkleteno s fragmentacijo in polarizacijo socialne strukture in »trga delovne sile«) se navsezadnje kaže tudi v večji mikavnosti fizičnega nasilja (oziroma nasploh agresivnega ali brezobzirnega vedenja, npr. v cestnem prometu), ki je v številnih kontekstih nadvse priročno sredstvo za pridobivanje pozornosti, (straho)spoštovanja in priznanja v očeh referenčne skupine, za vzdrževanje samovšečne ali vsaj

še sprejemljive samopodobe (oziroma osebne ali vsaj spolne »identitete«³⁰) ali za učinkovito reševanje problematičnih in konfliktnih okoliščin (npr. v intimnih razmerjih oziroma nasploh v vseh tistih okoliščinah, ko mora ogroženi posameznik nujno zavarovati svojo čast, ponos, dostojanstvo, dobro ime ali moralno integriteto). Po drugi strani pa je stopnjevanje strukturnega nasilja (predvsem na ravni produkcije in distribucije) v marsičem povezano s spreminjanjem stališč »moralne večine« (oziroma posameznikov, katerih normativne strategije za doseganje življenjskih ciljev v glavnem ne prebijajo okvirov veljavnih pravno-političnih norm) ne le do kriminalcev, ampak tudi do drugih »nedelovnih ljudi in občanov«³¹ (npr. do lenuhov, ki nočejo poprijeti za kakršno koli že delo, ampak raje sorazmerno udobno živijo od socialne pomoči in torej od že tako ali tako izmozganih davkoplačevalskih ust, ali do povečujoče se armade starejših oseb, dojetih kot nadležno breme za pokojninsko in zdravstveno blagajno ter hitrejši družbeni razvoj). Frustracij, ki jih rojeva in hrani trpko spoznanje, da je nepošteno/protipravno (npr. goljufivo, izsiljevalsko, tatinsko ali roparsko) pridobitništvo pogosto donosnejše (ali statusno bolj cenjeno) od zakonitega dela ter z njim povezanih odrekanih, omejitev in samodiscipline/samokontrole (*crime pays!*), vsekakor ne bi smeli podcenjevati (ne nazadnje že zato, ker jih – kot kažejo zgodovinske izkušnje – ni težko preusmeriti v kalne vode desničarskega populizma ali celo fašizma³²). Toda pozor. Na tej točki nujno treščimo ob kopico politično nadvse vnetljivih (in vrednostno ali normativno izrazito nasprotujočih) vprašanj. Denimo: Koga naj danes štejemo za parazita, mrhovinarja ali plenilca? Ali si je sploh mogoče zamisliti bogastvo, ki je resnično vredno tega imena in ki v ozadju – kot je, denimo, sicer opazil že Balzac – ne bi skrivalo takega ali drugega »zločina«? Katero delo (ali pridobitniška dejavnost) je dejansko družbeno koristno? Kako (in ali je sploh mogoče) ovrednotiti prispevek posamičnega delavca (oziroma menedžerja ali podjetnika)? Kdo prispeva več in si v tem smislu zasluži večjo nagrado? Policist ali kriminalist, vzgojiteljica v vrtcu, učiteljica v osnovni šoli ali profesorica na fakulteti, poslanec ali sodnik, zdravnik ali pek, popevkar ali smetar ...? Kaj sploh šteti za »nagrado«, ki naj bi sledila posamičnim prispevkom k skupni blaginji? No, jasno je vsaj to, da na tovrstna vprašanja ni mogoče odgovoriti znanstvenoobjektivno (ali z »nezainteresiranega« in »vrednotno nevtralnega« položaja te ali one »stroke«), ampak »zgolj« moralno-politično. Če pa to problematiko osvetlimo s »pozitivistično« lučjo, pogosto ni težko opaziti razdeljevalne/povračilne »logike«: manj ko je neko »delo« res družbeno nepogrešljivo ali koristno, bolj je cenjeno in pogosto tudi nagrajeno.

turna moč kapitala: ljudje to počno na podlagi svojih prepričanj glede višine dohodka, ki naj bi ga potrebovali, da bi lahko dostojno živeli znotraj svojega življenjskega stila, pa tudi zato, ker sta dohodek in položaj v službi še vedno osrednjega pomena za naš družbeni status« (Hamilton 2007: 154).

²⁹ Prim. Rogue 2005: 88–91.

³⁰ Prim Young 1999: 94–95.

³¹ Prim. Wacquant 2008: 33–54.

³² Prim. Polanyi 2008: 344–358.

V redu. Ampak za tranzicijski čas je nemara še bolj značilno – v precejšnji meri »od zgoraj« orkestrirano (npr. z »ustrezno« ali »elitam prijazno« kadrovsko politiko) – »omrtvičenje« formalnih nadzorstvenih mehanizmov (zaradi česar je to obdobje dejansko mogoče opisati kot tudi »rajanje svobode«, vendar žal predvsem za najbolj brezobzirne in pogoltno grabežljivce, ki so naglo zaslutili, da jim – »zdaj, ko imamo lastno državo, evrodemokracijo in *human rights*« – v glavnem »nihče več nič ne more«, posebej če lahko vselej računajo še na »alibi«, ki se navezuje na pripadnost tej ali oni strankarski politični »kliki«). Tako sploh ni presenečenje, da je oblikovanje »tržne družbe« (skrbno ukrojene po zahodnem normativnem modelu) kot morbidna senca zvesto spremljala malone nepretrgana vrsta najrazličnejših in v splošnem le izjemoma sankcioniranih »afere« (med katerimi je bržkone še posebej indikativno – ne nazadnje pa tudi že zgledno dokumentirano³³ – širokopotezno trgovanje z orožjem, tj. kričeče protipravno in nemoralno vojno dobičkarstvo). Že kmalu pa se je pokazalo tudi to, da lahko protipravno – in še toliko bolj »zgolj moralno sporno« – pridobitništvo mirno in sproščeno (ali če uporabimo že dodobra udomačeno tujko »liberalizirano«) poteka vzporedno z vzpostavitvijo parlamentarne »opozicije« (oziroma nemirnih »oblastnikov na čakanju«, institucionalnih »zavor in ravnotežij« (*checks and balances*), »neodvisnega in samostojnega pravosodnega proletariata« (te *de iure* bojda tretje – *de facto* pa že precej posušene – »veje« oblasti, ki se bo nemara še najbolj vtisnila v zgodovinski spomin z najdaljšo stavko v zgodovini slovenskega delavskega gibanja, začinjeno s spektakularnim tožarjenjem države v boju za »novo pravdo«) in »svobodnega medijskega trga«. Še več, ponosne karavane tranzicijskih uspešnežev ni zmotil niti lajež neformalnih nadzorstvenih mehanizmov. Prav ta okoliščina pa je – vsaj na prvi pogled – morda še najbolj paradokсна, zlasti če drži trditev, da v tukajšnjem (že pregovorno majhnem) socialnem prostoru »tako rekoč vsi vedo tako rekoč vse o tako rekoč vseh«. Toda ta »tiha« (in celo medijsko obelodanjena) vednost do zdaj ni proizvedla ravno omembe vrednih nadzorstvenih posledic (zdi se, kot da bi bil njen skrajni domet »anonimka«, tj. način opozarjanja na »nepravilnosti«, ki kaže predvsem na – v splošnem vsekakor ne neutemeljen – strah, da bi njenega avtorja doletelo maščevanje tega ali onega užaloščenega, razžaljenega ali razjarjenega mogotca). To pa pravzaprav sploh ni čudno, če upoštevamo, da bolj ali manj zadovoljivo delovanje neformalnih kontrolnih mehanizmov v glavnem ni mogoče brez relativno učinkovitega in kajpak »legitimnega« formalnega (v državnih organih zgoščene) družbenega nadzorstva. In nasprotno!

Dejstvo, da lahko »oni zgoraj« (in njihovi zvesti varovanci) pogosto nesankcionirano »kradejo«, ima številne socialne in kulturne posledice, kot so, recimo, tako imenovani *trickle down effect*, namreč večja sprejemljivost (ali strpnost do) normativnih kršitev tudi v očeh statusno nižje uvrščenih posameznikov (»če lahko kršijo zakone večji in manjši bogovi, jih bomo pa še mi, večji in manjši voli«), cinizem (npr. »realistično« spoznanje, da so veljavne norme zgolj »bistveno kontingentne konvencije«, ki jih kaže spoštovati le tedaj, ko je formalna sankcija zares resna in neizogibna, kar pa je neredko prej izjema kakor pravilo), »neobsojanje neobsojevalcev«³⁴ (»le zakaj bi grajali one zgoraj, ko pa navsezadnje tudi sami nismo brez grehov, ki jih pogosto tolerirajo ali ignorirajo še večji grešniki«), bledenje specifično sodobne identitete kriminalca, zabrisanost marsikatere še pred kratkim samoumevne meje med kriminalnim (ali »družbeno škodljivim«) in »družbeno sprejemljivim« početjem, zmanjšanje sramotnosti kriminalne »etikete« (»le zakaj bi občutil kot stigmo nekaj, kar visi nad glavo osupljivo številčne množice uglednih in spoštovanih posameznikov?«) ... No, morda še najmanj presenetljiva »kolateralna škoda« tovrstnih razvojnih teženj je kriza kazensko-pravnega sistema (ki ne zadeva le njegove avtoritativnosti in učinkovitosti, marveč tudi legalnost, legitimnost in racionalnost), in sicer ne le zaradi očitne prizanesljivosti do »velikih in uglednih rib« (zavidljiva imunost nosilcev družbene moči in sile v razmerju do formalnih in neformalnih nadzorstvenih mehanizmov ni navsezadnje niti zgodovinska noviteta niti izključna posebnost tranzicijskih družb), temveč tudi zaradi spoznanja, da se čedalje težje postavlja po robu celo svojim tradicionalnim »strankam«, namreč bolj ali manj »običajnim« kriminalcem/prestopnikom, ki so pogosto videti čedalje močnejši, silnejši in morda predvsem predrznejši. K takemu vtisu (ki po drugi strani spodbuja samoobrambno/samozaščitno vedenje, situacijskopreprečevalne in maščevalne ukrepe v zasebni režiji ter povpraševanje po varnostnih izdelkih in storitvah komercialnega sektorja) prispeva vrsta pojavov, kot so, recimo, grožnje in fizični napadi na policiste in druge agente pravosodnega sistema, norčavo ali zafrkljivo obnašanje obtožencev na glavnih obravnavah, uspešno zavlčevanje kazenskih postopkov (npr. s pomočjo naravnost v oči bijočih ali cenениh odvetniških zvijač, »tipično« pravniškega dlakocepstva ali za lase privlečenih zdravniških opravičil in strokovnih »ekspertiz«), učinkovito zastraševanje prič, varovanje storilcev (in njihovih »človekovih pravic«) na račun (ne)posrednih žrtev/oškodovancev, izrekanje sankcij, ki so videti vse prej kakor »kazenske« (oziroma so vsaj neprimerno milejše od tistih, ki sledijo prekršku ali disciplinski kršitvi) ...

³³ Prim. Frangež 2007; Praznik 2007. V zvezi z evropsko »primerljivostjo« tovrstnega trgovanja z orožjem glej Ruggiero 2001: 99–104.

³⁴ Prim. Ruggiero 2001: 120–122.

3 Sklepne opazke o prehodu kot družbeni postmodernizaciji

Posocialistična tranzicija je ustvarila – razredno razcepljeno («antagonistično»), polarizirano, fragmentirano, individualistično in atomizirano družbeno ureditev, ki je v marsičem značilno »postmoderna«³⁵ (za nameček pa je ujeta v slepo ulico strukturne krize svetovnega kapitalističnega sistema in podrejena utopičnemu idealu samoregulacijskega tržnega gospodarstva). To velja, *grosso modo*, tudi za številne spremembe na področjih običajnega kriminološkega zanimanja in ki jih je vsaj za silo mogoče opisati kot »normalizacijo« kriminalitete. Zgolj za ponazoritev: (a) kriminalnih nevarnosti ni več mogoče omejiti na – socialno, (sub)kulturno ali geografsko – omejena prizorišča in jih vezati zgolj na relativno maloštevilno skupino problematičnih oseb, zaznamovanih s takim ali drugačnim primanjkljajem (npr. z nezadostno ali neustrezno socializacijo); (b) upravljanje kriminalnih tveganj postaja vse bolj rutinska sestavina vsakdanje teorije in prakse; (c) kriminaliteta ni več obroben (in zatorej presenetljiv) pojav, ampak postaja nekaj, kar je vse bolj vključeno v normalne dejavnosti številnih posameznikov v domala vseh plasteh socialne statusne hierarhije; (č) kriminalna motivacija je čedalje bolj dojeta kot nekaj, na kar je pač treba računati vselej, ko imamo opraviti z »racionalnim« posameznikom, »ekonomskim« človekom³⁶ ali če hočete, »animalično nagonskim« pridobitnikom (in kar v tem pogledu niti ne zahteva neke posebne kriminološke razlage); (d) identitete mnogih kriminalnih »tipov« in vrednostni predznaki njihovih aktivnosti so vse bolj zabrisani, to pa nedvomno precej otežuje sodelovanje med formalnimi in neformalnimi kontrolnimi mehanizmi (oziroma celo razkrajja socialno in kulturno »substanco« kazensko-pravnega sistema, ki se posledično pretvarja v »prostolebdečo« entiteto z, milo rečeno, dokaj zmedeno »delovno filozofijo«); (e) vsekakor vse prej kot zanemarljive vrste normativnih kršilcev so čedalje bolj zmožne nevtralizirati grožnje formalnih in neformalnih sankcij (kar implicira, da se ne povečuje le njihova moč v razmerju do – dejanskih ali morebitnih – konkretnih žrtev, ampak tudi v razmerju do države in družbe).

³⁵ Prim. Lea 2002: 106–133; Negri in Hardt 2003: 231–248.

³⁶ Razvpiti *homo oeconomicus*, opredeljen z željo po dobičku in kupčevanju, je seveda vse prej kakor nekakšna večna in nespremenljiva naravna danost: »Odvisnost naše lastne civilizacije od ekonomske konkurenčnosti si razlagamo kot dokaz, da gre tu za primarno motivacijo, na katero se lahko človeška narava vedno zanese, ali pa interpretiramo vedenje majhnih otrok, kakor je izoblikovano v naši civilizaciji in popisano z otroških klinik, za otroško psihologijo kot tako ali za univerzalen način, kako naj bi se mlada človeška žival obnašala. Enako ravnamo, ko gre za vprašanje naše etike ali za našo družinsko organizacijo. Vedno zagovarjamo neizogibnost vsake nam znane motivacije, vedno skušamo izenačiti naš lastni lokalni način vedenja z Vedenjem kot takim, izenačiti skušamo naše lastne socializirane navade s Človeško naravo« (Benedickt 2008: 20–21).

Tak epilog posocialističnih razvojnih procesov je pravzaprav precej logičen. Preobrazbe, ki so sledile imploziji »realnega« (oziroma vsaj v jugoslovanskem primeru »samoupravnega«) socializma, so namreč retrospektivno videti kot lokalna tranzicija v globalno tranzicijo, tj. v postmodernizacijo, ki jo je mogoče razlagati tudi kot – v političnem in ideološkem smislu pretežno neoliberalno in neokonservativno – reakcijo³⁷ vladajočih elit na večplastno krizo, v kateri se je znašel kapitalistični sistem v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.³⁸ Zato ne preseneča, da so (po)tranzicijske družbe, ki so bile skoraj čez noč porinjene iz krize socializma v žrelo kriznega kapitalizma, v svojih ključnih značilnostih dokaj zvesta kopija – ali če hočete, rahlo zapoznena (in temu primerno groteskna) karikatura – zahodnih postmodernih družbenih ureditev. Tudi v novo rojenih demokracijah je namreč mogoče za glavnega zmagovalca v pravno-političnih bojih razglasiti »kontrarevolucijo« (zgodovinske sile kapitalistične »kontinuitete«), ki je – predvsem po zaslugi prepričljive porabniške propagande (bržčas najpomembnejšega ustvarjalca postmoderne kulture in *eo ipso* »proaktivnega« družbenega nadzora),³⁹ podkletene z obsežnim repertoarjem gospodarskih, državnorepresivnih in ideoloških sankcij – zelo naglo in z zavidljivo učinkovitostjo pometla z vsako omembe vredno sistemsko opozicijo.

Literatura

1. Appadurai, A. (1997). **Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalisation**. Oxford, Oxford University Press.
2. Aristotel (1984). **Politika**. Beograd, Beogradski izdavaško-grafički zavod.
3. Bauman, Z. (2002). **Tekoča moderna**. Ljubljana, Založba / *cf.
4. Beavois, J.-L. (2000). **Razprava o liberalni sužnosti: analiza podrejanja**. Ljubljana, Krtina.
5. Benedict, R. (2008). **Vzorci kulture**. Maribor, Aristej.
6. Canfora, L. (2006). **Demokracija**. Ljubljana, Založba / *cf.
7. Castells, M. (2000). **The Rise of the Network Society**. Oxford, Blackwell.
8. Elliot, A.; Lemert, C. (2009). **The New Individualism: The Emotional Costs of Globalization**. London, Routledge.
9. Frangež, Matjaž. (2007). **Kaj nam pa morete!** Ljubljana, samozaložba.

³⁷ Srčika tega političnega preobrata je ideološko prepričanje, da je treba družbe v državah in svetovno gospodarstvo organizirati na podlagi »samoregulacijskih trgov« oziroma na »sveti trojici«, ki jo sestavljajo deregulacija, liberalizacija in privatizacija. V zvezi s kritiko tega utopičnega projekta glej Polanyi 2008: 132–154. Glede analize konkretnih primerov škodljivosti politike privatizacije prim. Shiva 2001, 2002.

³⁸ Prim. Negri in Hardt 2003: 216–230; Gorz 1999: 9–21; Rifkin 2007: 131–143.

³⁹ Prim. Canfora 2006: 322–323.

10. Ganser, D. (2006). *Natova skrivna vojska*. Mengeš, Ciceron.
11. Gorz, A. (1999). *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society*. Cambridge, Polity Press.
12. Hamilton, C. (2007). *Fetiš rasti*. Ljubljana, Krtina.
13. Harvey, D. (2001). *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. London, Routledge.
14. Hirschman, A. O. (2002). *Strasti in interesi: politični argumenti za kapitalizem pred njegovim zmagoslavjem*. Ljubljana, Krtina.
15. Hirst, P.; Thompson, G. (1999). *Globalisation in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge, Polity.
16. Kurz, R. (2000). *Svet kot volja in dizajn: postmoderna levica in estetizacija krize*. Ljubljana, Krtina.
17. Lash, S.; Urry, J. (1994). *Economies of Signs and Space*. London, Sage.
18. Lea, J. (2002). *Crime and Modernity*. London, Sage.
19. Luther, M. (2002). *Tukaj stojim: teološko politični spisi*. Ljubljana, Krtina.
20. Negri, A.; Hardt, M. (2003). *Imperij*. Ljubljana, Študentska založba.
21. Polanyi, K. (2008). *Velika preobrazba: politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana, Založba /*cf.
22. Praznik, B. (2007). *Branilci domovine: trgovci s smrtjo*. Ljubljana, samozaložba.
23. Rifkin, J. (2007). *Konec dela: zaton svetovne delavske sile in nastop posttržne dobe*. Ljubljana, Krtina.
24. Ritzer, G. (2004). *The Globalization of Nothing*. London, Sage.
25. Rogue, C. (2005). *Le travail*. Paris, Armand Colin.
26. Ruggiero, V. (2001). *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*. Oxford, Oxford University Press.
27. Shiva, V. (2001). *Protect or Plunder? Understanding Intellectual Property*. London, Zed Books.
28. Shiva, V. (2002). *Water Wars: Privatization, Pollution and Profit*. London, Zed Books.
29. Singer, P. (2008). *Praktična etika*. Ljubljana, Krtina.
30. Sklair, L. (2002). *Globalization: Capitalism and its Alternatives*. Oxford: Oxford University Press.
31. Strgar, Z. (2009). V Gorenju delavski upor brez primere. *Dnevnik*, 17. september, s. 2.
32. Tonkiss, F. (2006). *Contemporary Economic Sociology: Globalisation, production, inequality*. London, Routledge.
33. Wacquant, L. (2008). *Zapori revščine*. Ljubljana, založba /*cf.
34. Wallerstein, I. (1999). *The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-First Century*. Minneapolis, University of Minneapolis Press.
35. Wolff, J. (2005). Economic Justice. V: LaFollette, H.: *The Oxford Handbook of Practical Ethics*. Oxford, Oxford University Press, s. 433–458.

Crisis transition (or post-modernisation), crime and structural violence – criminological aspects

Zoran Kanduč, LL.D. Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

The word “transition” denotes transition from the »socialist« system to a market capitalist social formation (and in broader terms also the democratisation of non-socialist regimes, for instance in South Africa and in former Latin America dictatorships). This designation often refers also to the transformation of modern industrial capitalist societies, i.e., to complex processes described – by the lack of a more inventive label – by the attribute “post-modern”. The central focus of the paper is the current post-socialist transformations (of institutions and people), that could be (at least retrospectively and partly metaphorically) interpreted as collective and, above all, complex (self-)sanctioning of revolutionary and “totalitarian” Evil. The transition most often appears in the criminological perspective as a historical period marked by a substantial increase in criminal (and in general illegal) behaviour (especially of more or less “conventional” – or “socially normal” – actors); this turbulent period is, on the other hand, characterised by a progressive crisis of the criminal justice system (which drifts, it seems, in a kind of a “floating” state, without any clear “working philosophy” and solid support of social cultural-moral value “substance” and the informal control mechanisms connected with it). In dealing with crime (and, of course, with the considerably weakened mechanisms of formal control), it must not however be overlooked that one of the most important features of transition societies is a rise of “structural violence”, manifested by an extensive and intensive expansion of workload, intimidation, extortion and exploitation of the sellers of “labour”, socio-economic instability (or insecurity), various forms of legalized and (ideologically) normalized theft or deception, unjust or ethically unacceptable (re)distribution of material wealth and incomes, media (and often also school) encouragement of stupidity, the shrinking of the “public sphere” and also the “sphere of privacy”...

Key words: socio-economic transition, countries in transition, post-socialist societies, capitalism, crime, illegal behaviour, criminal justice, structural violence

UDC: 316.32 : 316.624 + 343.3/7